

KELAGAI FABRICS OF THE AZERBAIJAN VILLAGE BASGAL

The region Shirvan of Azerbaijan, which settles down on old "Silk Way", has become famous for the silk fabrics. In the village Basgal, concerning this region, widely produced traditional scarves "kelagai" of pure fine silk. This manufacture proceeded there up to 90th years of 20th century, and today has almost stopped.

In Kelagais, made in different sizes, the plain weave is used. Depending on the sizes and a design kelagai are 2 types: yeleni and herati. Kelagai yeleni, used as a headdress, has only a border or a border and individual motives of type buta, a floret, a bird, etc. in corners. And sometimes absolutely fine motives are distributed on the central field. Kelagai herati, used as a blanket cover, besides border composition have a medallion in the center, and around of it the special composition develops on all central fields.

Kelagai can be two-coloured and multi-coloured. The ornament is created by reserve printing and the further dyeing. For dyeing natural and unnatural dyes are used. After dyeing a number of final operations are carried out.

Now in village Basgal only some weaving looms work and there is a danger of extinction of this kind of art.

Anahtar kelimeler: İpekli dokuma, Kelağayı, Rezerve Baskı, Boyama.

Key words: Silk fabric, Kelagai, Reserve Printing, Dyeing.

1-GİRİŞ

Çok eski köklere sahip Azerbaycan sanata dokumacılığın özel yeri vardır. Azerbaycan'da M.Ö. 6- 4 bin yılları kapsayan Eneolit Çağına (Bakır Dönemi) ait Kültepe, Babaderviş, Yılanlıtepe vs. yaşayış meskenlerinde yapılmış arkeoloji kazılar zamanı ele geçen iğ uçları, seramik kap üzerinde bulunmuş dokuma izleri¹, el iğleri² dokumacılığın burada çok eski zamanlardan gelişmeğe başladığını gösteren bulgulardandır.³

"İpek Yolu"nun üstünde yerleşen Şirvan bölgesi, Azerbaycan'ın eskiden beri ipekçilikle uğraşan bölgelerinden biridir. Bu bölgenin eski şehirlerinden olan Şamaklı'nın ipekli dokumaları, bu dokumaların, aynı zamanda da yüksek kaliteli ham ipeğin buradan birçok Batı ve Doğu ülkelerine pazarlanması ile ilgili kayıtlara orta çağ seyyah ve tarihçilerinin eserlerinde rastlanmaktadır.⁴ Şamaklı ipeğinin ve ipekli dokumalarının Rusya'da özellikle XVII yüzyılda gördüğü ilgiyi ifade eden Rus kay-

nakları⁵, aynı dönemde Azerbaycan'da bulunmuş Evliya Çelebi, Adam Olearius, J. Albert de Mandelslo, Raphael du Mans, Jean-Baptiste Tavernier ve başka alim, gezgin ve tacirlerin eserlerinde⁶ Şamaklı ve buradaki ipekçilikle ilgili kayıtlar, bu dönemde bölgenin ipek dokumacılığındaki rolünü açıklamaktadır. XVIII-XX yüzyıllarda Azerbaycan dokumacılığında ister miktar, isterse de kalite yönünden düşüş görülse de, Şamaklı dokuma merkezi olarak önemini korumuştur. XVIII yüzyılda Şamaklı'da 1500 adet ipek kumaş dokuma tezgâhi bulunduğu, Şamaklı ve yakınındaki Basgal ve Mücü köylerinde kumaş dokuma atölyelerinin yanı sıra dokuma tezgâhi üreten atölyelerin bulunduğu bilinmektedir.⁷ XIX yüzyılda ipekçiliğin özellikle Şamaklı, Şeki ve Şuşa'da daha gelişmiş olduğu kaydedilmiştir.⁸

Eski Şamaklı'da ipek dokumacılığının geliştiği mekânlardan olan, 1931 yılına dek Şamaklı'ya, günümüzde ise İsmayılı bölgesine bağlı Bas-

* Doç.Dr., Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü Halı-Kilim ve Eski Kumaş Desenleri Ana Sanat Dah. Erzurum

1 Azerbaycan tarihi, I. c., Bakı, 1994, s. 30.

2 O. Hebibullayev, Kültepede arkeoloji gaziantlar, Bakı, 1959, s. 127.

3 Geniş bilgi için bakınız: D. Mudjiri, "Khudojestvenniye osobennosti kovrodeliya Yujnogo Azerbaydjana (XIX-XX vv.)", İskusstvo vostočnikh kovrov, Bakı, 1988, s. 183; T. Bunyatov, "Rodina drevnego İkaçesiva", İskusstvo vostočnikh kovrov, Bakı, 1988, s. 89; O. Abibullaev, Eneolit i bronza na terriorii Nakhıçevanskoy ASSR, Bakı, 1982, s. 223; S. Kaşay, Gosudarstvo Manna, Bakı, 1993, s. 99-101; Azerbaycan tarihi, I. c., Bakı, 1958, s. 152; R. Vahidov, Mingeçevir III-VIII eslerde, Bakı, 1961, s. 84-86; T. Golubkina, "Archeologiya i kovrovıy ornament Azerbaydjana", İskusstvo vostočnikh kovrov, Bakı, 1988, s. 97; G. Aliyeva, Khudojestvenniye İkani i vışivki, Bakı, 1983, s. 5; "Svedeniya arabskikh geografov IX i X vv.", Sbornik materialov dlya opisaniya mestnostey i plernyon Kavkaza (S??P?), Tiflis, 1908, t. 38, s. 6-15; A. Mantel, Risunki dlya İkaney, Moskva, 1930, s. 8-10; N. Aliyeva, Azerbaycan Yagut el-Hamevinin eserlerinde, Bakı, 1999, s. 119 vs.

4 R. Efendi, Azerbaycan el saneti, Bakı, 1971, s. 9.

5 I. Gurlyand, Prikaz taynikh del, Yaroslavl, 1902, s. 193; M. A. Poliyektov, Yevropeyskiye putestestvenniki XIII-XVIII vv. po Kavkazu, Tiflis, 1935, s. 47-48; Orujnaya palata, Moskva, 1964, s. 32; Khojdeniye kuptsa Fedota Kotova v Persiyu, M., 1958.

6 E. Çelebi, Kniga putestestviy (1640-1641 gg), Moskva, 1983; A. Olearius, A. Mandelslo, The Voyages of the Ambassadors From the Duke of Holstein to the Great Duke of Muscovy and the King of Persia, London, 1662; R. Mans, Estat de la Perse en 1660, Ed. E. Leroux, Paris, 1890; J. B. Tavernier, Voyages en Perse, Paris, 1930.

7 A. S. Sumbatzade, "Selkotskatskiye zavedeniya Azerbaydjana v XIX v.", İzvestiya AN Azerbaydjanskoy SSR, 1958, No 6, s. 19.

8 T. T. Veliev, Istoriya şelkovoy promıshlennosti Azerbaydjana v XIX v., Bakı, 1964, s. 37.

gal köyü (resim 1), tarihçilerin fikrinde IV yüzyılda artık var olmuştur. Burada dokumacılığın hangi dönemden başladığı belli değil. Köydeki eski hamam ve camiler, taş döşenmiş sokaklar, orta çağdan kalma kanalizasyon sistemi, köy etrafındaki kaleler Basgal'ın eskiden gelişmiş bir bölge olduğunu göstermektedir. XIX yüzyılın sonuna ait bir kaynaktan Şamakhı, Şuşa, Gence gibi şehirlerle bir sırada Basgal ve Mücü köylerinde de atölyelerde darayı, ganovuz, mov, tafta, alaca, taftinlik, kemha, cecim (çözgü yüzlü ipeklilik dokuma türü) vs. kumaşlar, yorgan yüzü, başörtüsü, çarşab (dışarı çıkarken kadınların vücudu örtmek için kullandığı örtü), mendil vs. dokuma ürünler üretildiği, bu mamullerin İran, Rusya, Dağıstan, Gürcistan vs. ülkelere ihraç edildiği kaydedilmiştir.⁹

Basgal köyü son iki yüz sene boyunca özellikle baskı tekniği ile desenlendirilmiş ipeklilik dokumaları ile ün kazanmıştır. Boyacılığın Kafkaslar'da çok eskiden bilindiğini eski Yunan tarihçilerinin eserlerinde Hazer denizi dolaylarında yaşayan ulusların doğal boyalarla kumaş üzerine desen yapmalarına ilişkin verilmiş bilgiler de kanıtlamaktadır.¹⁰ Basgal köyünde ipek dokumacılığı ile beraber boyacılık da gelişmiş, dokunan kumaşlar dokuma sırasında desenlendirildiği gibi, baskı yöntemi ile de desenlendirilmiştir. Basgal'da dokunan mamuller arasında kelağayı diye adlandırılan geleneksel kadın başörtüsü (resim 2) özel yere sahiptir. XX yüzyılda köyde kumaş dokumacılığı tamamen aradan çıkmış, sadece kelağayı dokumacılığı devam etmiştir. Saf ipekten mekikli, iki ayaklı ve iki gücüllü tezgâhlarda (resim 3) bezayağı bağlantı ile dokunan ve baskı ile desenlendirilen kelağayılar çeşitli ebatlarda, değişik desen ve renk seçenekleri ile üretilmektedir (resim 4). Köyde kelağayı dokumacılığı XX yy. 90'lı yıllara dek devam etmiş, günümüzde ise yok denecek kadar azalmıştır. Günümüzde köyde sadece birkaç tezgâh vardır. Faaliyette olan boyahaneler biraz daha fazladır. Bu boyahanelere dokunmuş ham kelağayılar Şeki şehrindeki atölyelerden getirilerek burada desenlendirilmektedir. Eskiden Basgal köyündeki her evde dokumacılık ve boyacılıkla uğraşıldığı halde, günümüzde bu sanatlar yok olmaya yüz tutmuştur.

2-BASGAL KÖYÜNDE HAZIRLANAN KELAĞAYILARIN KOMPOZİSYON VE DESEN ÖZELLİKLERİ

Kompozisyon tipine göre kelağayılar yeleni ve Heratı diye iki gruba ayrılmaktadır. Yeleni kelağayıların kompozisyonu "haşiye" diye adlandırılan bordürden ve düz veya seyrek çiçek motifleri ile süslenmiş ara sahadan oluşmaktadır (çizim 1a,b). Birçok hallerde ara sahanın köşelerinin

de "şakh" denilen tek buta veya çiçek motifi yer almaktadır (çizim 1c). Bu kelağayıların kompozisyonunun esas elementi olan bordürün halk arasındaki ismi "yelen" olduğu için böyle kompozisyona sahip kelağayılar yeleni olarak bilinmektedir.

Genelde yorgan yüzü olarak kullanılan ve daha büyük ebatta olan Heratı kelağayılar eskiden Basgal'da ve Bakı'nın Khile köyünde dokunmuşlardır. Basgal'da bu kelağayılar "isperek kelağayı".¹¹ da denir. İsperek, yüksek yerlerde yetişen kırmızımsı-sarı renkte çiçekten elde edilen ipek boyasıdır ve XIX yüzyılda Azerhaycan'a özellikle büyük miktarlarda Herat'tan ithal ediliyordu. Her halde bu kelağayıların "Heratı" veya "isperek" diye adlandırılması bununla bağlı olmuştur. Heratı kelağayıların kompozisyonunun en önemli özelliği ara sahanın merkezinde kelağayı ustalarının "göbek", "mecemeyi-gül" veya "medahil" diye adlandırdığı madalyonun oluşudur. Bu madalyona "göl", "honça" veya "şems" de deniliyor. Madalyonun dışı, şerit şeklindeki "medahil kenarı" olarak adlandırılan ve bordürde kullanılan desenlere benzer desenle çevrilmiştir. Yeleni kelağayıdan farklı olarak bu kelağayılarda bordür çoğunlukla üç veya daha fazla bölümden oluşmaktadır (çizim 2). En dış bölüm dar, orta kısım geniş, dahildeki bölüm ise bazen dış bölümle aynı ebatta, bazen ise çok sayıda ensiz şeritlerden oluşarak daha geniş olabilir. Dar bordürlerle geniş orta bordürün desenleri de genelde yapısına göre farklılık arz etmektedir. Dar bordürlerin deseninin devam eden şerit şeklinde olmasına rağmen, geniş bordürün deseni tekrarlanan tek motif veya motiflerden oluşmaktadır. Şunu da kaydedelim ki, genelde Heratı kelağayıların dar bordürleri, yeleni kelağayıların bordüründen geniş olmaktadır. Ara sahanın köşelerinde göbekteki madalyonun çeyrek kısımları yer almakta, geriye kalan boş kısımlar ise genelde şerit şeklinde, bazen de farklı düzende yerleştirilen motiflerle süslenmektedir (çizim 2).

Kelağayılar baskı yöntemi ile desenlendirilmekte ve bu amaçla tahta veya metal yüzlü kalıplar kullanılmaktadır (resim 5). Şerit şeklinde desenleri elde etmek için kullanılan kalıpların yüzeyinde desenin devamlı tekrarlanan en küçük bölümü - raport veya raport çok küçük olduğu hallerde birkaç rapordan oluşan desen bölümü yer almaktadır ve baskı sırasında kalıptaki desen aralıksız şekilde dokumanın yüzeyine uygulanarak kesintisiz şerit halinde desen elde edilmektedir. Bu desenler çoğunlukla bitkisel motiflerden oluşsa da, bazen basit geometrik motiflerden veya yazı elementlerinden oluşan desenlere de rastlanmaktadır (resim 6, çizim 3a). Yeleni kelağayılar uygulanan "budag" (dal) (çizim 3b), "çiyelek" (çilek) (çizim 3c), "nar gülü"

9 Opisanıye Kavkazskoy vıstavki predmetov selskogo khozyaystva i promıshlennosti v gorode Tiflise v 1989 g., Tiflis, 1893, ç. 2, s. 62-63.

10 Sbornik materialov dlya opisaniya mestnostey i plemyon Kavkaza (S??P?), Tiflis, 1908, t. 38, s. 14-15, otd. 3. G. Aliyeva, Azerbaycanın bedii parça ve tikmeleri, Bakı, 1990, s. 64.

(nar çiçeği) (çizim 3d), "baklavalı" (çizim 3e), "nar denesi" (nar tanesi), "palıd" (meşe ağacı) vs. bordür desenleri bitkisel motiflerden, "zincir", "köhne nakış" (eski nakış) (resim 6a), "golbağ" (bilezik) (resim 6b) vs. bordür desenleri geometrik motiflerden oluşmuştur. Çizim 3g'de görülen geometrik desen tek uygulanmayarak genelde ağzemin (beyaz zeminli) yeleni kelağayılarda diğer bordürlerin kenarına uygulanmaktadır (resim 7a). Çoğu zaman yeleni kelağayılarda bordürden başka ara sahanın köşelerinde içerisi süslü tek buta (resim 7b; 8a,b; çizim 4a.), çiçek (çizim 4b) veya diğer motiflere yer verilmektedir. Bazen köşelerde kuş motifi (çizim 4c) de uygulanabilir.

Heratı kelağayılarda genelde en dışta çizim 3fte görülen veya buna benzer kenar haşiyeye, ondan sonra dar bordür uygulanmaktadır. Bazen kenar haşiyeye kullanılmayabilir. Dar bordürde uygulanan desenler çoğu zaman orta bordüre dayanan tarafının genel görünümü ile bir birine benzer olsa da, onları oluşturan motifler çeşitlilik arz etmektedir (çizim 5a,b). Kelağayı ustalarının "Heratı haşiyeye" diye adlandırdığı bu desenlerin genel görünümünün benzerliğinin nedeni, geniş orta bordürde kullanılan desendir. Genelde orta bordürün desenini, belli aralıklarla tekrarlanan tek buta motifi veya onunla beraber tekrarlanan yardımcı motif oluşturmaktadır. Butalar genelde dıştan içe doğru yönelmekte ve dış bordürün orta bordüre dayanan tarafının genel formu, sıralanmış butaların alt kısmının oluşturduğu formu tekrarlamaktadır (resim 9a,b). Heratı haşiyeye desenlerinde bitkisel motiflerle beraber geometrik motifler, dağ, güneş, kuş vs. motifler de yer almaktadır. Hatta bazı haşiyeye desenlerinin belli tarihi olayları yansıttığı söylenmektedir. Örneğin, çizim 5a'da görülen haşiyeye deseninin, 1813'te Azerbaycan'ı Aras Nehri boyunca ikiye ayıran Gülistan sözleşmesinden sonra ortaya çıktığı söylenmektedir.¹² Bu desenin orta kısmındaki yüksekliğin, Kuzey Azerbaycan tarafta kalan ve Basgal'ın yakınında yerleşen Niyal Dağını, alt kısmındaki dalgalı çizimin Aras Nehrini, simetrik yerleşmiş kuş ve çiçek motiflerinin ikiye bölünmüş Azerbaycan halkını, güneşin ise halkın yeniden birleşmeye olan umudunu temsil ettiği düşünülmektedir.

Yukarıda kaydedildiği gibi, Heratı kelağayılarda orta bordüründe ana motif olarak genelde içi süslü çeşitli buta motifleri yer almaktadır (resim 8 ve 9). Yardımcı motif kısmında daha küçük buta motiflerine, çiçek, kuş vs. küçük motiflere rastlanmaktadır (çizim 4a,b). Bu motifler iki ana motif arasındaki alanda belli bir düzenle yerleştirilerek boşlukları doldururlar. Bazen orta bordür deseni sadece ana motifin tekrarlanması ile oluşturulmaktadır.

Heratı kelağayılarda iç bordürleri dar veya geniş olabilir ve geniş olduğu hallerde birkaç kısımdan oluşmaktadır. Bu kısımlar aralıksız şerit (çizim 6a) veya tekrarlanan küçük motiflerden (buta, çiçek vs.) oluşmuş şerit (çizim 6b) şeklinde olabilir. Çizim 6a'da görülen bordür deseni bazen hem dış, hem de iç bordür olarak uygulanmaktadır. Diğer bordürlerde olduğu gibi, iç bordür desenlerinde de bitkisel ve geometrik motifler, çeşitli buta motifleri kullanılmaktadır.

Heratı kelağayılarda merkezinde uygulanan medahil veya göl, genelde yuvarlak biçimdedir (çizim 7a). Fakat ender hallerde kare biçimli medahil de görülebilir (çizim 7b). Medahil desenlerinde bitkisel ve geometrik motifler, hayvan motifleri, yazı vs. kullanılmaktadır. Medahilden sonra onun biçimine uygun olan ve "medahil kenarı" diye adlandırılan şerit şeklinde desen uygulanmaktadır. Bu desen aralıksız şerit şeklinde (çizim 8a) olduğu gibi, tek motiflerin sıralı dizilişinden de oluşabilir (çizim 8b,c). Medahil kenarı tek şerit olarak veya birkaç şerit şeklinde uygulanabilir. Bu desenler de çoğunlukla bitki motifleri, küçük buta motifleri ve geometrik motiflerden oluşturulmaktadır. Medahil kenarından sonra ara sahada kalan boşluklar belli bir düzenle tek motiflerle doldurulmaktadır. Genelde ara sahanın kompozisyonu ortadan başlayıp dışa doğru geliştirilen dairesel plandadır. Şunu da kaydetmek gerekir ki, günümüzde kelağayılarda uygulanan motif ve kompozisyonlar, günümüze ulaşmış XIX yüzyıl örneklerinde görülenlerle aynıdır¹³ (resim 10). Dedelerinin mesleğini günümüzde de yaşatan Basgal'lı kelağayı ustası Abbaseli Talıbov'un kullandığı kalıpların arasında üç yüz senelik tarihe sahip kalıpların da bulunması, bu motiflerin daha eski zamanlardan süregeldiğini göstermektedir (resim 11).

3-BASGAL KELAĞAYILARININ DESENLENDİRİLMESİ

Basgal kelağayıçıllarının verdiği bilgiye göre eskiden kelağayılar doğal boyalarla boyanmışlardır. Şirvan bölgesinin boya bitkileri ile zengin doğası bunun için çok büyük imkânlarla sahiptir. Fakat XIX yüzyılın sonlarına doğru, halıcılıkta olduğu gibi, ipek dokumacılığında da doğal boyalardan suni boyalara geçilmiş ve günümüzde de boyacıların "cövher" diye adlandırdığı toz şeklinde suni boyalar kullanılmaktadır. Bu boyalar genellikle yurt dışından temin edilmektedir. Fakat bunlarla beraber, Basgal kelağayıçıllarının hiçbir zaman vazgeçmediği bir doğal boya da kullanılmaktadır. Boyacılar arasında "sarağan" adı ile bilinen bu boya, velge veya narınc ağacı adlanan bitkinin gövdesinden elde edilmektedir (resim 12). Ağacın gövdesi

12-Mehmet İhsan Gençcan, a.g.e., s. 48-49.

13-Semavi Eyice, "Atatürk ve Türk Sanatı", DİA, XXXI, İstanbul, 2006, s. 335

parçalanarak metal zindanın üstünde ağır çekiçle dövüldükten sonra birkaç saat suda kaynatılır ve sarı renk boya elde edilir. Bu su süzülerek boya küpüne alınır ve boyama işleminde kullanılır (resim 13). Bu boya ile beyaz kelağayı altın renge, soğanı adlanan (kuru soğan kabuğu renk) renge boyanır (resim 14). Bunun dışında sarağan, birçok renklerden daha koyu renkler elde etmek için kullanılmaktadır. Örneğin, pembe renkten kırmızı, yeşil veya lacivertten siyah vs. Bunun için beyaz mamul o renklere boyandıktan sonra sarağanla boyama işlemine tabi tutulmaktadır.

Basgal kelağayılarında hem zemin rengi olarak, hem de desenlerde beyaz, "soldurma" diye bilinen açık sarımsı, altın rengi, soğanı renk, yeşil, sürmeyi (koyu lacivert), açık lacivert, açık ve koyu kahve, abı (mor), pembe, kırmızı, siyah ve turuncu renkler kullanılmaktadır. Bir kelağayıda en az iki (resim 7), en fazla 4-5 renk (resim 9a) uygulanmaktadır. Dokuma tezgâhından çıkan ham kelağayı, boyama işleminden önce yaklaşık bir saat sodalı su mahlülünde pişirilir. Bundan sonra yumuşamış mamul çıkarılarak iki kez temiz soğuk su ile yıkanır ve asılarak kurutulur. Bu işlemden sonra desenleme yapılır. Desenleme, rezerve veya negatif baskı sistemi olarak bilinen yöntemle yapılmaktadır. Yani desen, tahta veya metal yüzeyli kalıpların rezerve sıvısına batırılarak mamule basılması yolu ile rezerve edilmektedir. Rezerve sıvısı parafin, kalafon, gres yağı gibi maddelerin karışımından oluşarak uygulama sırasında ısıtılır ve kalıp bu sıvıya batırılarak mamulün gereken kısmına basılır. Böylece kalıptaki desen, rezerve sıvısı ile mamulün yüzeyine uygulanarak rezerve edilir (resim 15). Daha sonra mamul, ahşap boya küpünde bulunan önceden hazırlanmış soğuk boya mahlülüne daldırılarak gereken renge boyanır. Boya mahlülü, rezerve maddesinin altında kalan kısma geçemediği için bu kısım beyaz kalır. Boya mahlülü, suya boya maddesi ve "zey" diye adlandırılan mordan maddesinin eklenmesi ile hazırlanır. Boyama işleminde kullanılan tüm renkler boyahane de ayrıca boya küplerinde hazırlanarak uzun süre kullanılır ve mahlülde boya ve zeyin miktarı azaldıkça, boyanacak mamul sayısına göre mahlüle boya ve zey eklenir.

Boya mahlülünden çıkarılan mamul, boyanın tam fikse edilmesi için 24 saat sulu halde sıkılmadan bekletilir, sonra 2-3 kez temiz soğuk suda yıkanarak fazla suyunun akması için asılır. Mamulün desenine veya rengine hiçbir şey eklenmeyecekse, o halde sabunlu su kaynatılarak 4-5 tekneye aktarılır ve boyanmış mamul bunlarda yıkanarak rezerve maddesi giderilir, sıkılır ve kurutulmak için asılır. Kuruduktan sonra presle ütülenir ve parlatılır. Kelağayının desenine bir şey eklemeyen sadece rengi değiştirilecekse, örneğin, pembeden kırmızıya veya yeşilden siyaha dönüştürülecekse, o halde soğuk suda yıkandıktan ve fazla suyu akıtıldıktan sonra

sarağan mahlülüne daldırılır ve ardından sabunlu su ile yıkama, sıkma, kurutma ve presleme yapılır.

Kelağayının desenine ekleme yapılacaksa, kelağayı ustalarının deyimi ile "ikinci gül vurulacaksa", o zaman birinci boyamadan sonra mamul temiz su ile yıkanıp kurutulur, yeniden kalıplar rezerve sıvısına batırılarak gereken desenler rezerve edilir (bu desenlerin rengi ilk boyamadan elde edilen renk olur) ve mamul ikinci boyamaya tabi tutulur. Bu halde kelağaya üçüncü renk eklenmiş olur. Yine farklı renkte desen eklemek istersek, işlem bir daha tekrar edilir. Son boyama işleminden sonra rezerve maddesini giderme, sıkma, kurutma ve presleme yapılarak kelağayı hazır hale getirilir.

4-KELAĞAYI DOKUMACILIĞININ GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU

Azerbaycan kadın giyiminin önemli parçası olan kelağayı, daha 40-50 sene önce yeterince yaygın olarak kullanılmaktayken, günümüzde kullanımını bir hayli azalmıştır. Bunun nedenlerinden biri, bütünlükte insanların giyim tarzının modaya uygun olarak değişmesi ve köylerde yaşayan insanların giyim tarzının giderek kentlerdekine yakınlaşması ile köylerde başörtüsü kullanımının azalmasıdır. Eskiden kelağayı kullanımında öncü grup olan genç kızlar, günümüzde bu mamulü hiç kullanmıyor. Günümüzde kelağayı daha çok hediyeleşme eşyası olarak alınmaktadır.

Talebin azalması, doğal olarak üretimin de azalmasına neden olmuştur. Fakat bu, kelağayı dokumacılığının çok gerilemesinin ve hatta aradan çıkmak üzere olmasının tek nedeni değildir. Nedenlerden biri de günümüzde Azerbaycan'ın yaşadığı ekonomik durumdur. SSCB'nin parçalanmasından sonra önceden mevcut olan ekonomik sistemin tamamen dağılması bütün Sovyet cumhuriyetlerinin ekonomisini kökünden etkiledi. Senelerce ayarlanmış üretim sistemleri, ilişkilerin bozulmasından dolayı bir anda işlevselliğini kaybetti ve sıfırlandı. Bu durum, Azerbaycan'ın köylerinde faaliyet gösteren çeşitli atölyeleri, bu sırada el dokumacılığı atölyelerini de kapsadı. İşini kaybeden insanlar doğma yerleri terk ederek kazanç arkasınca başka yerlere yüz tuttular. Böylece birçok geleneksel sanatların, aynı şekilde de kelağayı dokumacılığının aradan çıkma tehlikesi yarandı.

Günümüzde de Azerbaycan'ın büyük köylerinden biri olarak kalan Basgal köyünde 30-40 sene önce yüzlerce dokuma tezgâhi çalıştığı halde, bugün sadece birkaç tezgâh vardır ve onlar da pek kullanılmamaktadır. Hem erkeklerin, hem de bayanların çalıştığı ve köy halkının en önemli kazanç kaynağı olan el dokumacılığı, bu fonksiyonunu tamamen kaybetmiş durumda ve bu sanatın bilicileri de artık azalmaktadır. Günümüzde köyün gençleri daha fazla kazanç sağlayan farklı alanlarda çalışmakta ve çoğunlukla büyük kentlere yerleşmekte-

dirler. Böylece Basgal köyünde yüzyılların birikimi olan kelağayıcılık yok olmaktadır. Azerbaycan sanatında çok önemli yeri olan el dokumacılığının bu şekilde kaybolmasına yol vermemek için artık bugün devlet seviyesinde önemli önlemler alınmalı, bu alanı yeniden geliştirmek için gerekenler hiç zaman kaybetmeden yapılmalıdır. Aksi takdirde, yakın zamanda kültürümüzün daha bir parçasından artık kaybolmuş bir şey gibi söz etmek zorunda kalacağız.

KAYNAKLAR

- Azerbaycan tarihi, 1. c., Bakı, 1958.
Azerbaycan tarihi, 1. c., Bakı, 1994.
A. Mantel, Risunki dlya tkaney, Moskva, 1930.
A. Olearius - A. Mandelslo, The Voyages a Travels of the Ambassadors From the Duke of Holstein to the Great Duke of Muscovy and the King of Persia, London, 1662.
A. S. Sumbatzade, "Şelkotkatskiye zavedeniya Azerbaydjana v XIX v.", İzvestiya AN Azerbaydjanskoy SSR, 1958, No 6, s. 16-25.
Basgal'lı kelağayı ustaları Gedir Şefiyev ve Abbaseli Talbov'la sözlü görüşme, Basgal, 2007.
D. Mudjiri, "Khudojestvenniye osobennosti kovrodeliya Yujnogo Azerbaydjana (XIX-XX vv.)", İstusstvo vostoçnikh kovrov, Bakı, 1988, s. 183-189.
E. Çelebi, Kniga puteşestviy (1640-1641 gg), Moskva, 1983.
Encyclopedia Britannica, c. 22, s. 8 B.
G. Aliyeva, Azerbaycanın bedii parça ve tikmeleri, Bakı, 1990.
G. Aliyeva, Khudojestvenniye tkani i vışivki, Bakı, 1983.
İ. Gurlıyand, Prikaz taynikh del, Yaroslavl, 1902.
J. B. Tavernier, Voyages en Perse, Paris, 1930.
Khojdeniye kuptsa Fedota Kotova v Persiyu, M., 1958.
M. A. Poliyevktov, Yevropeyskiye puteşestvenniki XIII-XVIII vv. po Kavkazu, Tiflis, 1935.
N. Aliyeva, Azerbaycan Yagut el-Hamevinin eserlerinde, Bakı, 1999.
O. Abıbulılaev, Eneolit i bronza na territorii Nakhıçevanskoy ASSR, Bakı, 1982.
O. Hebibullayev, Kültepede arkeoloji gazıntılar, Bakı, 1959.
Opisaniye Kavkazskoy vıstavki predmetov selskogo khozyaystva i promışlennosti v gorode Tiflise v 1989 g., Tiflis, 1893, ç. 2.
Orujeynaya palata, Moskva, 1964.
R. Efendi, Azerbaycan el seneti, Bakı, 1971.

R. Mans, Estat de la Perse en 1660, Ed. E. Leroux, Paris, 1890.

R. Vahidov, Mingeçevir III-VIII esrlerde, Bakı, 1961.

S. Kaşkay, Gosudarstvo Manna, Bakı, 1993.

"Svedeniya arabskikh geografov IX i X vv.", Sbornik materialov dlya opisaniya mestnostey i plemyon Kavkaza (S??P?), Tiflis, 1908, t. 38, s. 6-15.

T. Bunyatov, "Rodina drevnego tkaçestva", İstusstvo vostoçnikh kovrov, Bakı, 1988, s.89-93.

T. Golubkina, "Arkheologiya i kovrovıy ornament Azerbaydjana", İstusstvo vostoçnikh kovrov, Bakı, 1988, s. 97-104.

T. T. Veliyev, İstoriya şelkovoy promışlennosti Azerbaydjana v XIX v., Bakı, 1964.

RESİMLER VE ÇİZİMLER

Resim 1. Basgal köyü.

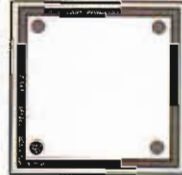
Resim 2. Kelağayı örtmüş kadın.

Resim 3. Kelağayı dokuma tezgahı.

Resim 4. Kelağayılar.

Çizim 1. Yeleni kelağayının kompozisyon şemasının varyantları.

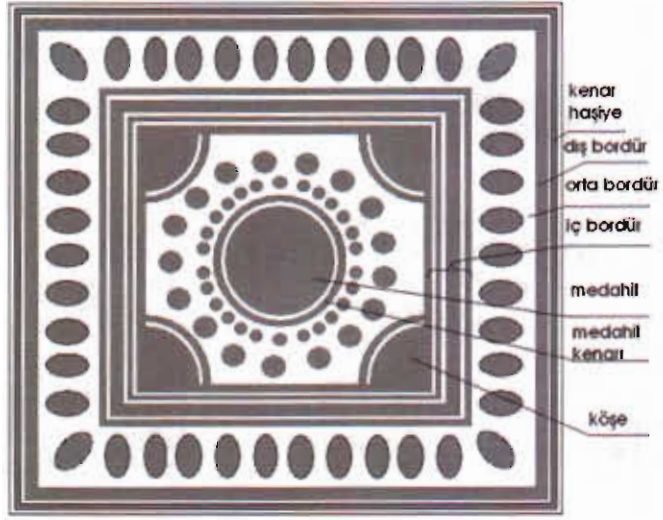

a

b

Resim 5. Tahta ve metal yüzü kalıp örnekleri.

Çizim 2. Heratı kelağayının genel kompozisyon şeması.

a) "köhne nakhiş" desenli kalıp

b) "golbağ" (bilezik) desenli kalıp

Resim 6. Geometrik desenli ahşap bordür kalıpları.

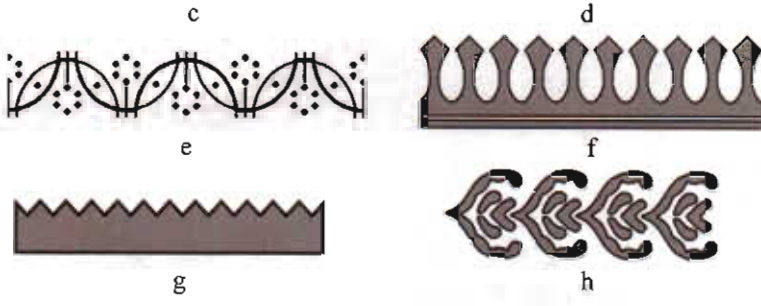

a

b

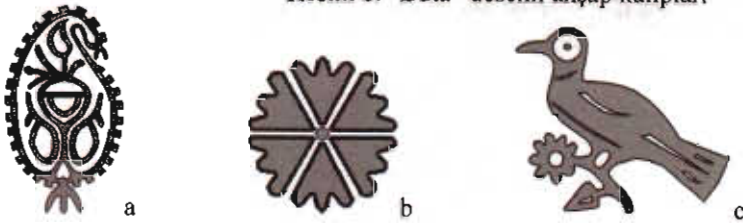
Çizim 3. Yeleni kelağayı için bordür desenleri.

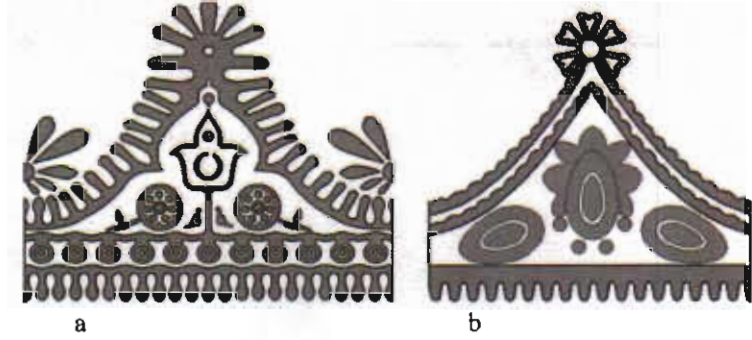
Resim 7. Yeleni kelağayı örnekleri (detay).

Resim 8. "Buta" desenli ahşap kalıplar.

Çizim 4. Yeleni kelağaylarda ara sahanın köşelerinde uygulanan motif örnekleri.

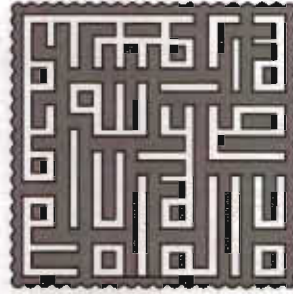
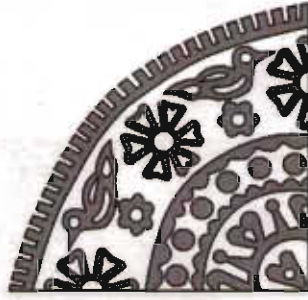
Çizim 5. Heratî haşîye desenleri.

Resim 9. Heratî kelağayı örnekleri (detay).

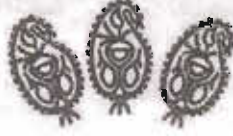
Çizim 6. Heratî kelağayı iç bordür desenleri.

a

b

Çizim 7. Heratı kelağayı medahil desenleri.

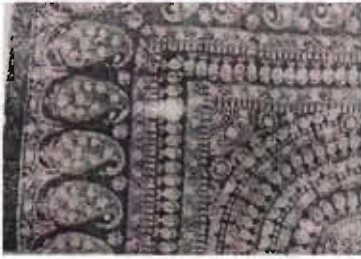

a

b

c

Çizim 8. Heratı kelağayı medahil kenar desenleri.

Resim 10. Heratı kelağayı
(detay), XIX yy.

Resim 11. Ahşap kalıp,
XVII yy. sonu.

Resim 12. Narınc ağacının
parçaları.

Resim 13. Sarağan boyası.

Resim 14. Soğanı renk kelağayı
örneđi (detay).

Resim 15. Baskı işlemleri.